

ДО ЮВІЛЕЮ Б.ГРІНЧЕНКА

9 грудня 2013 року виповнюється 150 років від дня народження Бориса Дмитровича Грінченка – великого Просвітителя України, видатного українського письменника, вченого, освітнього і громадського діяча кінця XIX – початку ХХ століття.

Б.Грінченко – особистість, наділена незламною силою волі, полум'яною любов'ю до рідного краю, рідкісним талантом і вражуючою ерудицією. Він – невтомний трудівник, феноменальною працездатністю якого захоплювалися сучасники. Його ім'я "щодня було на вустах у тисячі людей, то тут, то там – скрізь по Україні, бо в яку тільки сферу українознавства не заглянеш, зустрінеш Б.Д.Грінченка" (І.Липа).

Доля подарувала йому дуже короткий земний вік – 47 років, але й бессмертну славу і довічну пам'ять нащадків. Адже зробленого ним вистачило б на кілька людських життів. Навіть однією працею – "Словником української мови" – він заслужив собі золотий пам'ятник.

Верховна Рада України прийняла Постанову про відзначення в 2013 році 150-річного ювілею Б.Грінченка.

Антоніна МОВЧУН,
доцент Київського університету
імені Бориса Грінченка

Борис Грінченко: з любов'ю до дитини та її світу

Домінантою власного життя Б.Грінченка поставав обов'язок перед рідним народом. Він жив великою метою вирвати українців із безпросвітної темряви й намагався підняти їх до рівня освічених народів. Можемо з певністю сказати, що вся творча й громадська діяльність Б.Грінченка була підпорядкована просвітній роботі. У часи жорстокої реакції письменник затято вістоював право на заснування народних шкіл і бібліотек, народного театру, а також сприяв розвитку справжньої української літератури та періодики. "Кожна нова українська книжка, кожен номер української газети все далі й далі посуватиме національну свідомість, все більше і більше захоплюватиме людей хвилею національного воскресіння", – стверджував він. Як педагог, Борис Дмитрович був переконаний, що саме навчання тільки читання та письма не дасть бажаних результатів. Важливої ролі він надавав тому, що саме читає дитина, вбачав велику шкоду від читання поганих книжок та журналів.

Теоретичні положення про вимоги до дитячого журналу письменник виклав у статті "К вопросу о журнале для детского чтения в земской народной школе". У ній він розкрив своє бачення, яким повинен бути дитячий журнал.

Грінченко вважав, що ідеальний журнал для дітей своїм змістом має відповідати віку дитини (окрім видаватися для молодших і для старших дітей), водночас у дитячих часописах повинні бути ті ж відділи, що їх містить ідеальна дитяча бібліотека, а саме: літературний та науковий.

Оскільки в тогочасній Україні не те що журналів, а й книжок для дітей не було, то Б.Грінченко, працюючи вчителем, розпочав створення власних хрестоматій-збірників для читання. Його Олексіївська учнівська бібліотека, призначена для позакласного читання, нараховувала 30 рукописних українських книг. В архіві письменника збереглася рукописна хрестоматія кращих поезій для дітей "Квітка". Книга містить народні прислів'я, вірші Т.Шевченка, Я.Щоголіва, П.Куліша та власні Грінченкові поезії

для дітей. За цією читанкою він навчав доньку Настю і олексіївських учнів.

Грінченко-вчитель заохочує і своїх учнів до творчості, діти за прикладом учителя теж видають під його керівництвом рукописний журнал "Думка". Зараз цей журнал знаходиться в архіві письменника (ф. I од. зб. 31457). Цікаво, що на основі деяких учнівських розповідей Б.Грінченко розгортає сюжети власних оповідань (наприклад, "Кавуни") для дітей.

Пізніше, вже в Чернігові, створивши єдине в тогочасній східній Україні українське видавництво, Б.Грінченко почав видавати популярну дешеву літературу для народного читання – художні та фольклорні твори, науково-популярні книги, що піднімали народ із духовного невігластва, твори вжиткового та розважального характеру. Основне завдання таких книжечок письменник вбачав у призвищенні читачів до української книги та розвитку їхньої освіченості.

Грінченко-батько, дбаючи про інтелект своєї дитини, видавав для Насті й рукописні журнали. У Олексіївці написав перший журнал із назвою – як і Олексіївська читанка – "Квітка. Настина читанка". Цей рукописний журнал можемо назвати першим українським дитячим журналом, створеним на підросійській Україні. Кожен номер журналу закінчувався рубрикою "Про Настю", в якій Б.Грінченко розповідав про вчинки доньки, класифікуючи їх на добре й погані. Можна уявити, з яким нетерпінням дівчинка чекала на наступний номер журналу. Редактор і видавець цього рукописного часопису підписувався іменем – Татко.

1894 року в Чернігові Б.Грінченко розпочав випуск наступного рукописного журналу для доньки – "Проліски. Настин часопис". Освітній рівень цього видання відповідав віку дев'ятирічної Насті. Видавець мав ім'я вже не Татко, а Чернігівський критик, бо йому доводилося в журналі рецензувати Настину газету "Зірка" та її твори у ній.

ДО ЮВІЛЕЮ Б.ГРІНЧЕНКА

Частину науково-популярних творів та художніх текстів із рукописного журналу "Проліски. Настин часопис" Б.Грінченко опублікує у львівському журналі "Дзвінок". Це, зокрема, казка "Ганнуся", оповідання "Кіт Петро", науково-популярні розповіді "Хініна", "Веселоші у птахів", "Джемс Несміт", "Хворі звірі", "Море", "Дощ, роса, іней, сніг, град" та ін.

Дитячий журнал "Дзвінок" (в оригіналі – "Дзвінокъ"). Письмо ілюстроване для науки і забави руських дітей і молодежі) видавався у Львові впродовж 24 років (із 1890 до 1914 р.). Моральний зміст журналу, жанрова різноманітність творів, доступна форма їх викладу, естетичне оформлення часопису здобули йому визнання і популярність серед дітей та батьків як на західноукраїнських, так і на східноукраїнських землях. За словами поета В.Лучука, це був єдиний дитячий часопис на всю Україну. Видання було започатковане відомим педагогом і автором великої етнографічної праці "Гуцульщина" В.Шухевичем. Ілюстрований двотижневик призначався для дітей середнього і старшого шкільного віку. Його редакторами в різний час були відомі письменники: Олександр Барвінський, Володимир Шухевич, Кость Паньківський, Віра Лебедова (К.Малицька) та ін.

Часопис друкував біографії відомих письменників, композиторів, художників, учених, видатних постатей минулого. У науково-популярних публікаціях увага приділялася питанням історії, літературознавства, етнографії, географії, природничих наук тощо. Але найбільше сторінок часопис надавав художній літературі, яка була представлена усною народною творчістю (співанки, веснянки, загадки, дитячі пісеньки, жарти, гагілки та ін.) і творами українських письменників.

У журналі публікували свої оповідання, казки, легенди, вірші, байки майже всі тогочасні письменники, твори яких стали цінним надбанням української літератури для дітей: І.Нечуй-Левицький, І.Франко, М.Коцюбинський, Олена Пчілка, Дніпровська Чайка, Леся Українка, Б.Грінченко, К.Гриневичева, Л.Глібов та ін. Крім того, друкувалися п'еси для дітей К.Малицької та К.Гриневичової. А Леонід Глібов вів у журналі постійну рубрику "Загадки і жарти дідуся Кенира", у якій друкував свої байки, акрові вірші, загадки та віршовані казки.

Не менш розмаїтою була тематика і науково-популярних творів (найбільш активним автором яких був Б.Грінченко) – про географію, історичні події, про видатних діячів (композиторів, письменників, художників, учених, істориків) та ін.

Дітям подобалися постійні рубрики журналу: "Задачі, ребуси, шаради", "Сміховинки", "Забави", "Праці і забава", "Забавки наукові".

Журнал друкував у переказах та перекладах найкращі твори світової дитячої класики – переклади творів братів Грімм, Ш.Перро, В.Гауфа, Г.-Х.Андерсена, Р.Кіплінга, М.Твена та ін. Чимало переказів і перекладів їхніх творів було зроблено Б.Грінченком.

З 1907 року часопис видавався з "Додатком для малих читачів".

Борис Грінченко співпрацював із часописом з 1890 року. Він опублікував у ньому чимало художніх творів для дітей (казки, оповідання, художні мініатюри, байки) та науково-

популярних розповідей. Чимало з опублікованого спочатку призначалося ним для власної доньки.

Подавши твори до друку, письменник враховував думку своєї дев'ятирічної Насті. Дівчинка, отримуючи від батька журнал "Проліски. Настин часопис", видавала для татка 1894 року свої рукописні видання – "Зірка" та "Десна" із підзаголовком "Таткові часописи". Донька в журналах копіює батька як видавця дитячих журналів для неї: вона пише вірші, казки, оповідання, загадки під псевдонімом М. Бісерова, дає оцінку тих творів, що їй написав Татко. Свої часописи, за прикладом батька, підписує: "Видавець і редактор Маківка". Вона, зокрема, відзначає оповідання "Кіт Петро", яке їй дуже сподобалося, і цей твір Б.Грінченко опублікує в журналі "Дзвінок", а також введе цю розповідь у книгу "Розум та почування у живої тварі".

Дещо із Настиного часопису "Проліски" Б.Грінченко опублікував окремими виданнями, змінивши назву творів. Так, розповідь "Страшні забавки" в рукописному варіанті має назву "День у римському цирку" (журнал "Проліски").

Значної ролі в дитячому читанні Б.Грінченко надавав науково-популярним нарисам. Тематика цих творів розмаїта: тут розповіді про явища природи ("Дощ, роса, іней, сніг, град", "Вода", "Море"), про предмети, що їх використовують люди в щоденному побуті – в праці, в харчуванні, в лікуванні ("Залізо", "Золото та залізо", "Сахар", "Хініна" та ін.), про історичні події та видатних діячів ("Князь Ігор", "Іван Котляревський", "Г.Квітка-Основ'яненко" та ін.).

Цікаві твори Б.Грінченка, вміщені в рукописному журналі для доньки і в журналі "Дзвінок", не втратили своєї актуальності для сучасного читача. Чимало з них читає вже не одне покоління школярів у читанках та збірниках для дітей. Їх значення важко переоцінити. Наприклад, твором "Розум та почування у живої тварі" Б.Грінченко стверджує, що комахи, звірі та птахи, як і люди, мають розум і почуття. Письменник використовує цікаві випадки зі світу живих істот – комах, птахів і звірів. Твір глибоко гуманний – він зупиняє людину від нищення природи. Розповідаючи про мурашок, Б.Грінченко наводить низку фактів, що допомагають йому довести визначену ним ідею:

"Кілька мурашок лізло кудись одна за одною – всі однією стежкою. Коло тієї стежки сидів один чоловік і бачив мурашок. Він узяв одну мурашку, посадив її коло стежки й нагнітив грудочкою землі. З-під грудочки видно було саму мурашчину голову, і грудочка була така важка, що мурашці ніяк було вилізти з-під неї. Другі мурашки пробігали повз неї і нічого не помічали. Але одна мурашка набігла на грудочку і несподівано побачила там свого братчика. Мурашка зараз почала пособляти пригнічений: штовхала геть грудочку, попихала мурашку, але нічого не могла вдяйти, бо не мала сили. Тоді вона побігла геть, але незабаром вернулася назад і привела з собою дванадцять мурашок. Ці мурашки підбігли до грудочки і почали одгрізати, одколупувати від неї невеличкі крихотки. Грудочка була м'яка, і мурашки незабаром її всю розколупали і визволили пригнічену мурашку. [...]

Так зробили мурашки. Не про самих тільки мурашок, а про всі комахи, та й про всі живі тварини, люди кажуть, мовбіто вони нетямущі, нічого не розуміють так, як людина. Але з цього випадку видно, що ті, які так кажуть, помиляються. Мурашки розуміють так само, як і люди, що треба, щоб одна одній пособляла, у пригоді рятувала. З цього видно, що в їх є жаль до таких, як і вони, бо як би цього не було, то вони б і не рятували одну одну. З цього видно також, що в їх є неабиякий розум. Бо якби в їх не було розуму, то не могла б та мурашка, що перша прибігла до

ДО ЮВІЛЕЮ Б.ГРІНЧЕНКА

пригніченої, розказати про неї тим дванадцятьом мурашкам, а ті дванадцять не могли б її зрозуміти. Також треба розуму й на те, щоб відразу догадатися, що коли несила грудочку зіпхнути, то можна її розгристи, розколупати. Це цілком так, як і люди одкопують людей, якщо часом завалить їх землею. Та, мабуть, перша мурашка вже все це й розібрала сама, що грудочки не зіпхнеш, і що вона м'яка, і що її можна колупати, і сказала це тим дванадцятьом, бо ті зараз як прийшли, так і кинулись гристи грудочку".

Як автор науково-популярних розвідок Б.Грінченко враховує вікові особливості своїх читачів. Зважаючи на те, що в дітей переважає образне мислення, письменник складні наукові поняття пояснює зрозумілою дитині мовою, використовуючи аналогії. Нові наукові терміни він виділяє навіть іншим шрифтом – цим самим привертає до них увагу малого читача і допомагає запам'ятати їх.

Щоб пояснити складні явища, він спирається на життєвий досвід дитини, на відомі їй факти. Наприклад, у творі "Залізо" письменник пише:

"Гвізодок, клямка чи защіпка від дверей, дах на будинку зроблені з заліза. Сокира, долото, пилка, ніж, голка, коса, плуг зроблені з заліза. Машини, колії на залізниці пороблені з заліза. Куди не повернись, усюди залізо. Без заліза чоловік ані ступне; яке діло почне, зараз туди й залізо треба. Лихо було б людині без заліза!"

Як візьмеш залізо у руки, то зараз видко, що воно тверде. А як же роблять з нього оті всі речі? Залізо розпікають у вогні; воно від огню стає м'яке і тоді його можна кувати і виробляти з нього усякі речі. Таке, що можна кувати, зв'ється м е т а л о м. Отож залізо є металом. Суттє ще і інші метали: мідь, олово, золото, срібло. Але залізо найкорисніший метал.

Залізо беруть з землі, копають звідти. Тільки там воно не чисте, а домішане з усякими землями. І так помішане, що хто не знає, той і не пізнає, що то залізо, – подумає, що камінь. Той камінь з залізом беруть, та й розпалюють на великім, великім вогні. Од великого огню залізо розтоплюється як віск і витікає з печі додолу у ямки. Там воно застигає. Тоді його беруть і кують, переробляють на гарне залізо або і на сталь. (Дзвінок. – 1894. – №2. – С. 19 – 20).

Письменник часто розширяє відомі дітям факти і підводить їх до невідомого через відоме. У розповіді "Дощ" він пояснює процес перетворення води на пару: "Вода од тепла робиться парою. Сонце гріє і стає тепло. Вода з криниць, з річок, з озер, з боліт та з моря піднімається парою вгору". Інколи оповідач звертається до малюнків. У рукописних журналах він їх сам малює або наклеює з тогочасних листівок.

Окрім журналу "Дзвінок", Б.Грінченко публікував свої твори для дітей у чернівецькому виданні "Ілюстрована бібліотека для молодіжі, мішан і селян".

Навчання учнів і власної дононки за рукописними журналами "Квітка. Настина читанка" та "Проліски. Настан часопис", співробітництво з дитячими львівськими виданнями для дітей – журналом "Дзвінок", "Ілюстрована бібліотека для молодіжі", життєві спостереження за розвитком дітей підвели Б.Грінченка до думки про необхідність негайного видання справжнього українського журналу для дітей.

Пропонуємо для читання твори Б.Грінченка, що були опубліковані у журналі "Дзвінок". Зазначимо, що соціально-побутова казка "Ганнуся" не перевидавалася з часу своєї першої публікації в журналі "Дзвінок" 1896 року.

Ганнуся
(Казка)

I

Жив колись у старовину багатий пан. Мав він землі без міри, – нині добрих, лісів густих, озер, річок, садів, виноградів. Сам він жив у пишному великому будинкові. Та хоч і багатий він був, а дуже скupий. А до того ще й злий та жорстокий до людей. Поки жила його жінка, то він був крашій, бо вона вступалася за убогих та за нещасливих і умовляла чоловіка, щоб він до людей був милосердний. А як умерла, то ще дужче почав багатир кривдити людей та обдирати їх.

Після матері зосталася дочка Ганнуся. Вона зросла сама, ніколи її батько й не пожалував, – байдуже йому було, чи вона є, чи нема її. А вродилася вона гарна дуже й до всіх людей добра та милосердна.

Батька вона не часто бачила. Бо він, коли не полювати їздив, то деінде був. Сиділа Ганнуся сама у порожньому похмурому будинкові. Сиділа та що-небудь робила. А роботи було багато, бо її доводилося самій себе зодягати й обувати: її батько був такий скupий, що ніколи не давав їй грошей на одежду. І Ганнуся сама собі вишивала й шила сорочки ще з материного полотна, спідниці старі перешивала. А від батька ніколи й сотика не бачила.

І їй се було дуже гірко, що нічого батько не дас. Не тим гірко, що доводилося їй убого ходити, а тим, що як бачить вона вбогого чоловіка, то нічим не може йому помогти, бо нічого в неї нема. А тут ще зробилося лихо: одного року не вродив у тому краї хліб, і настав великий голод. Було так, що люди вмирали не ївши. Ганнуся те все бачила, просила батька помогти людям, а батько не хотів. Вона плакала й благала, та не помагало. Бо батько її такий немилосердний та скupий був, що свій хліб за великі гроші продавав у ті краї, де був голод і де люди ще мали гроши. Йому було байдуже до того, що в його слободі люди вмирали з голоду.

Одного разу йде Ганнуся селом, коли сидить жінка на порозі плаче. Дівчина спіталася: "Тітко, чого Ви плачете?"

Жінка сказала: "От уже четвертий день ми нічого не їмо, і моя маленька дочка вмирає з голоду".

Почувши се, Ганнуся кинулася додому, вхопила свою їжу і понесла туди до тій жінки. Та поки вона прийшла, дитинка вже померла. Ганнуся бачила маленьке мертвте тіло, і невімовний жаль обнімав її. Вона покинула жінці їжу, а сама побігла додому, вбігла у свою світличку, впала на ліжко й заридала. І увесь день їй привиджалася мертвта дитина і коло неї голодна мати, що сиділа мовчки в тузі безнадійній. І тоді їй так було тяжко, немов їй хотіло роздірати. Увесь день вона так мучилася й усе казала: "Господи! Чим їм помогти? Що їм дати, щоб вони не вмирали з голоду?"

II

Одного разу пішла Ганнуся до церкви. А біля церкви, там, де колись тілько діди жебручі стояли, тепер там багато людей з її села було, і ті люди стояли й просили, як діди, бо їм не було чого їсти. Там були старі, молоді й діти, і всі дожидали, щоб хто дав кусень хліба, що-небудь. Тож сумно зробилося Ганнусі, так стиснуло її серце, що не може вона помогти бідолашним людям нічим. Вона швидше увійшла в церкву й довго та широко молилася. Як одправлено службу, вийшла дівчина з церкви, а голодні люди їшуть очима. Сховалася Ганнуся від людей і не пішла з усіма додому. Іде вона і трохи не плаче. Не йдуть її з думки ті люди вбогі, голодні. Дрожачи з несила, простягають "вони сухі руки, благають хліба, щоб хоч трохи втишити свій голод, – і ніхто їжі не дає, і мучаться вони, як і мучились. І Ганнуся думкою мучиться з ними. Коли бачить, назустріч їй бабуся старенка йде. Підійшла ближче, глянула на Ганнусю і питаеться:

– Чого ти така зажурена, дочко?

Заплакала Ганнуся та й каже:

– Як же мені не журитися, бабусю, коли я бачу, що люди бідують, а помогти їм не можу?

ДО ЮВІЛЕЮ Б.ГРІНЧЕНКА

Каже бабуся:

— Не плач! Не сумуй! То ще не горе, що в тебе грошей нема, бо іноді й словами помогти краще, ніж тисячами. А ти помочі дай йому хоч що-небудь, що в руках буде, — і буде твоє на добро.

Тихо казала бабуся, а сирітка слухала, головоньку похиливши. Коли чує — стих голос бабусин; глянула — аж немає нікого. Здивувалася тоді Ганнуся й думає:

— Шо ж се воно таке?

І така вона рада зробилася і весела, і побігла швидко-швидко додому. А біжучи, зірвала квітку, що росла при дорозі. Уже до села підходила, — аж бачить: іде назустріч їй знайома жінка та й плаче. Ганнуся знала, що в сїї жінки-вдови вже було нічого їсти. Вона підійшла до неї й питаеться:

— Куди ви?

Жінка тільки рукою махнула та далі, а Ганнуся — за нею. Ухопила дівчина жінку за рукав, придергала, а та виривається.

— Пустіть! Піду!

— Куди?

— Піду на шлях (дорогу), може, там люди юхатимуть, кусень хліба дадуть, а тут уже ніхто не дає.

А сама така, як божевільна: очі блищають, трясеться вся.

— Тітко, — сказала Ганнуся тихенько, — я не маю нічого, щоб вам дати... У мене нічого нема... Візьміть отсю квітку, може, вам з неї добро буде.

Ганнуся положила квітку жінці на руку. І жалко дівчині той бідної жінки, забринівши на повіках, слюза прозора скотилася по щоці й упала на квітку. І враз квітка розпалася, і кожен листочок із неї зробився важким червінцем. Скрикнули обидві — і Ганнуся, жінка, дивуючись, і немов засяла вся від щастя Ганнуся. І каже дівчина:

— Підійті, купіть за сїї гроши хліба в моого батька!

І побігла геть. Але ж на леваді вона знову нарвала квіток і сплела з них великий вінок. Тільки вийшла з левади на вулицю — біжить хлопчик та кричить. Вона до його:

— Чого ти?

— Ой, їсти хочу! Ой, їсти хочу!

— На ж тобі отсей вінок! — говорить Ганнуся.

Тілько хлопець узяв вінок та як закричить:

— Ой, се ж паляниця! Паляниця! Та як ухопить ту паляницю обома руками та в зуби, а сам навтікача в хату.

III

Скоро увесь народ заговорив про Ганнусю. Усякому, хто її просив, вона давала що-небудь, і те робилося або хлібом, або грішми. Люди так і ходили за нею... Село почало оживати, люди мов на світ народилися. Тільки дякують Ганнусі та моляться Богу за неї. Коли дійшла про се чутка ѹдо пана, її батька.

— Отсе, — каже, — такі дива робить така погань!

А далі подумав: "Пожди, — каже, — най вона покаже, як се робить та й мені дастя який подарунок". І ота зараз посила свої слуги по неї. Ганнуся приходить. Батько й каже: "А, здоровा! Отсе, дочки, як ти присвятилася, що й дива вже робиш. А ну лиш покажи, як ти се робиш, та й мені що дай! Та тілько не давай мені там паляниць або що, а дай мені чогось дорожчого... Ну, ось нехай зараз отсей твій мідянин дукачик золотим зробиться. Та ще ні: не золотим, а діамантовим!" Ганнуся каже: "Тату, я можу тільки вбогим помагати, ви ж багаті!". Як розсердиться тоді батько: ногами затупотів, закричав: "Так, так! Ти батька не слухаеш? Роби, а то я тобі!..". Бідна Ганнуся каже: "Не можу". Тоді вже батько так розсердився, що й бити нахвалився, та нічого не помогло. Видячи, батько, що нічого криком не вдіє, почав просити. І так просить, так просить — аж навколошки став — так уже йому скотилося тих діамантів дорогих. Видячи, Ганнуся, що так себе батько понижав, каже: "Добре, тату, я вам дам сего дукачика; але ж не знаю, що з того буде". І вона скинула з ший дукачик і віддала батькові. Ой, лихो! Ледве батько узяв його в руки, відразу дукачик той вороним волохатим пауком зробився. Паук поліз по панові й почав

його за горло давити. Пан упав на землю, харчить: "Рятуй!". Ганнуся кинулася до батька, доторкнулася до батька, доторкнулася пальцем до паука, і враз він знову дукачиком зробився. Тоді пан устав та й каже: "Бачу тепер свою неправду! Прости мені, що я кривив. Бери всі мої гроши, увесь мій хліб і рятуй людей".

Ганнуся кинулася до батька, обнімає, плаче й дивує.

Пан так і зробив, як сказав. Усі гроши свої та увесь свій хліб оддав до руці Ганнусі. І вона рятувала людей од голоду. З того часу пан не був скупий та до людей жорстокий, а аж до смерті усім робив добро. А Ганнуся незабаром пішла заміж за гарного чоловіка і зосталася з чоловіком у рідному селі, і всі люди любили її і шанували її.

Переробив з французької мови Б. Г.

(Дзвінок. — 1896. — Львів. — Ч. 21. — 5 падолиста. — С. 321 — 325).

Розум та почування у живої тварі

(Скорочено)

I

[...] Мурашки так гарно будують свої мурашники, що аж диво. У їх скрізь там пороблені вулиці, кімнатки. Всі мурашки, що живуть у мурашнику, складають одну громаду, і в тій громаді кожному є своє діло. Одні мурашки — це робітники: вони будуєть оті мурашники і роблять усажу, потрібну мурашкам, роботу. Другі мурашки — самички, матері. Вони мають собі крила і все несуть яєчка, нічого іншого не роблячи. За те робітники годують їх із свого рота і обчищають, начебто лижуть, та жалують їх часом. З яєчок тих виплоджуються гробачки, і тоді ще більш клопочуться робітники, доглядаючи їх, виносять на сонце, а як стане дуже душно, несуть знову на спід у холодок. Як гробачки повиростають, то завмирають і робляться лялечками (у нас тоді їх звуть — мурашині подушки). Цих лялечок робітники теж виносять на сонце, щоб з них від тепла швидше мурашки виплоджувались. І справді з їх виплоджуються мурашки.

Проміж себе поводяться мурашки дуже гарно, зовсім по-братьському. Коли яка знайде, що та не подужає сама тягти, то інші зараз збігаються пособляти; коли яка заклопочеться за роботою так, що ніколи її попоїсти знайти, — вона своїми вусиками торкає інших, і зараз же знаходяться такі, що нагодують її з свого рота; коли яка занедужає на роботі, то зараз же теж підходять до неї та й пособляють недужій дійти додому.

Усе це дослідили про мурашок учні люди, і всьому цьому підтверджено. Виразно видно з цього, які розумні мурашки і що в їх є правда. Виразно видно з цього, які розумні мурашки і що в їх є такі почування, як і в людей: до своїх вони почувають жаль та любов, а з чужими ворогують і навіть, як люди і панувати люблять. [...]

II

[...] Інші комахи теж дуже розумні. Ми не будемо про них усіх розказувати, бо це було б дуже довго, а ми хочемо поговорити ще й про інші тварини, от хоч про птахи.

Над морем ведуться такі птахи — крачки, — схожі до чайки. Стрілець підстрелив крачку, перебив її крило, і вона впала в море. Стрілець хотів її дістати, але в цю мить поналітали інші крачки, дві з них ухопили носами поранену за крила й полетіли, а за ними ще дві крачки. Як дві перші втомилися, то спустили поранену на воду; тоді її підхопили ті дві крачки, що летіли ззаду, і понесли. Так дві пари крачок по черзі несли поранену, поки аж принесли на великий камінь, що стирчав з води далеченько від стрільця. Стрілець підійшов до тієї каменюки, щоб узяти підстреленого птаха. Але тоді знову налетіли крачки й дві з їх ухопили поранену й понесли далі. Тоді стрілець зробився соромно, і він кинув крачок робити своє милосердне діло. [...]

Видно з цього, що й птахи мають добре серце. Але й розум вони мають. Навіть, здається, трохи лічіти (числити) вміють. Ось, наприклад, в одному невеличкому місті було багато гусей. Вони завжди паслися на лузі за містом. У місті раз на два тижні бував на міському майдані торг, і туди багато привезено хліба

ДО ЮВІЛЕЮ Б.ГРІНЧЕНКА

зерном. Як переношено мішки, то чимало зерна сипалося додолу. Якось гуси про це довідалися і почали з луки ходити на торг, але не щодня, а теж раз на два тижні — саме на другий день уранці після торгу. Як про це дізнавалися гуси — невідомо, але неодмінно визначеного дня вранці вони табуном, весело гелочучи, йшли на майдан і йшли порозсипуване зерно. Дехто думав, що гуси, мабуть, чули від зерна дух. Але це було не так. Одного разу трапилося, що торгу тоді, як треба, не було й зерна на майдані ніхто не розсипав. Таким побитом гуси не могли ніякого духу чути; але вони все ж другого дня вранці табуном прийшли з луки на майдан. Таким побитом виходить, що сі гуси вміли порахувати часу на два тижні. [...]

IV

[....] У одного чоловіка була собака, яку він ніколи не бив. Тільки гляне на неї неласково або скаже сердите слово, вона весь день захурена ходить. Одного разу хазайній поїхав, а собаку на той час доручив своєму братові. Той як ішов куди на прохідку, то й собаку з собою брав. Собака дуже любила ці прохідки. Але одного разу він на прохідці легенько її вдарив за те, що вона забарилася з другою собакою. Собаці було зовсім не боляче, але її ніколи не били, і вона страшенно образилась. Дивуючись, поглянула вона на того, хто їй таку кривуду зробив, і побігла додому. Другого дня хазайнів брат знову пішов на прохідку і взяв з собою собаку. Вона пройшла з ним трохи вулицею, потім поважно подивилася на нього й вернулася додому. І з того часу вже більше ніколи не хотіла з ним ходити, бо вона образилася.

Про те, які розумні собаки, всякий знає, то й не будемо про це казати, хіба наведемо оцей цікавий випадок — про те, як собака купувала. Одна собака привчилася ходити сама в пекарню.

Їй давано копійку, вона брала її в зуби, бігла в пекарню, давала хлібопеці копійку, а він їй давав за це маленький буханець. Одного разу хлібопека взяв у собаки копійку, але буханця їй не дав. Тоді другого разу собака, як прийшла в пекарню, то поклала копійку додолу й не дозволяла хлібопеці її брати доти, поки він їй не положив буханця. І з того часу так уже робила.

Таким побитом, бачимо ми, що живі тварини мають розум, мають і почування. Розум дає їм змогу розмовляти проміж себе й навіть розуміти, як людина до них заговорить їх мовою. Почування роблять живі тварини милосердними, прихильними до тих, хто їм не робить зла. Таким побитом, ми бачимо, що живі тварини так само, як і людина,чують біль, думають, розмовляють (що вони думаючи розмовляють — видно на мавпах), люблять або ворогують, жаліють або сердяться, віддають себе на жертву за інших, а винних карають, навіть судять. Правда, не всі живі тварини однакові, не у всіх одинаковий розум та почування. Правда ї те, що й думання в іх незмірно поганіше від людського думання, і почування в іх не такі глибокі, як у людини. Але ж і люди неоднакові. ...От як подумаємо про все це, то стане зрозуміло, що велику неправду робить той, хто мучить або без усякої потреби вбиває живу тварину. Скільки-то є людей, що без ніякої потреби втішаються з стрілецтва і не подумають, що це гріх! Ні, треба завжди пам'ятати, що тільки той має право віднімати життя, хто може його, — це життя, — давати. Це робити може тільки Бог, — а людина не може, — тому людина не має права й знищувати живих тварин, — хіба тільки тоді, як самій людині доводиться від їх оборонятися.

1891 рік, с. Олексіївка в Катеринославщині

СКАЖІТЬ ЦЕ РАНИШЕ

Він — високий, плечистий, сильний. Голос у нього гучний, поводиться впевнено. Вона — жінка ніжна, тендентна. Побралися.

Він постачав їй усе, вона дбала про дім, виховувала дітей. Діти виростили, одружилися і пішли від них. Так буває завжди.

Але діти вже не потребували їхньої допомоги, жінка перестала усміхатися, почала худнути, зблідла... Вона не могла їсти, не могла ходити. Чоловік сильно занепокоївся і завіз її до лікарні.

Жінку оглядало багато лікарів, але ніхто не знаходив жодної хвороби.

Останній спеціаліст відвів чоловіка убік і мовив стишеним голосом:

— Я думаю, що ваша дружина не хоче більше жити.

Чоловік не сказав ані слова. Пішов, сів біля ліжка дружини, взяв її знекровлену руку й впевненим голосом сказав:

— Ти не помреш!

— Чому? — тихо спитала вона.

— Тому що я потребую тебе! — відповів чоловік.

— А чому ти не сказав мені цього раніше? — запитала жінка, і її очі зблистили.

Big тієї хвилі хвора почала видужувати. Вона знову стала жвавою й веселою. А лікарі й далі визначають її хворобу і питают, які ліки принесли таке швидке зцілення?

Не чекай до завтра, щоб сказати комусь, що ти його любиш. Скажи йому це зараз. Не думай: "Моя мама, мій син, моя дружина вже знають про це". Чи тобі би надокучило чутти такі слова: "Я тебе люблю"?

Стисни руку тієї особи, яку любиш, і скажи, хоч очима: "Ти мені потрібний! Люблю тебе!"

Любов — це життя. Є земля живих і земля мертвих. Їх відрізняє любов.

Бруно Ферреро. "Сорок казок у пустелі". Вид-во "Свічадо", 2007 р.